

УДК 811.124'373

ДЕРИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ ІМЕННИКІВ-КОМПОЗИТІВ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Третьякова К. В.

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

В статті описано базові дериваційні моделі іменників-комполітів латинської мови.

Ключові слова: композит, компонент композита, дериваційна модель, словотвірний тип.

Комполітатами (від лат. *compositus* – складний, складений з частин) прийнято вважати лексичні одиниці, які в процесі еволюції мови створили систему вторинної номінації з особливим структурно-семантичним статусом, складаються з двох або декількох повнозначних елементів, характеризуються єдністю значень із співвіднесеністю в лексико-граматичній системі мови з тією чи іншою частиною мови (див. [1, с. 31-32]). Попри критику і закиди відносно широти даної дефініції, термін «комполіт» вживається як родове поняття по відношенню до всіх складних слів (власне комполітів, юкстаполітів, абрєвіатур та складних запозичень). Комполітологія, як окрема лінгводисципліна, має півстолітню історію, суттєвий науковий доробок.

Огляд наукової літератури. Питаннями латинського словотвору свого часу займалися А. А. Грушка, Ж. Вандрієс, Е. Жюре, Г. Курціус, В. Ліндсей, А. Мейє, В. Мейєр-Любке, Дж. Олькотт, В. Пізані та інші, описам окремих афіксам або групам афіксів присвячено праці Р. О. Домбровського, С. С. Панько, М. Г. Сеніва, А. Ерну; частина досліджень, без сумніву цінних, хибує зайвим історизмом та зануреннями в етимологію (М. М. Покровський, С. І. Соболевський, И. М. Тронский, К. Бругман та інші) (див. огляд В. Ф. Новодранової [4, с. 35]).

Об'єктом дослідження у статті є іменники-комполіти, відібрані методом суцільної вибірки зі словника Й. Х. Дворецького [2], кількість яких становить близько 400 лексем. Було розглянуто лише лексеми, яким притаманні всі критерії ціліснооформленості, включаючи графічний, тобто написання разом або через дефіс. Предметом дослідження є визначення семантико-синтаксичних основ моделювання іменників-комполітів.

Актуальність обраної теми обумовлена відсутністю в сучасній лінгвістиці комплексних досліджень комполітів, як номінативних сутностей, зокрема, на матеріалі латинської мови. Визначення продуктивних моделей й тактики комполітотворення в латинській мові, слугуватиме підтвердженням виключної універсальності та притаманності цих процесів всім індоєвропейській мовам.

Мета статті – визначення місця дериваційного моделювання в системі латинських іменників-комполітів. Відповідно до поставленої мети завданням статті є опис, класифікація та отримання статистичних даних дериваційних моделей в латинській мові із урахуванням національно-мовної специфіки.

На думку В. І. Теркулова, «дериваційний підхід до опису складних слів спирається на диференціацію композитів за моделлю їхнього творення» [5, с. 25]. В композитології поняття словотвірна модель та словотвірний тип є невіддільними. Словотвірна модель – це характеристика конкретних морфологічних особливостей творення слів того чи іншого словотвірного типу. Тоді як словотвірний тип – формальна схема, зразок, абстрагований від лексичного значення одиниць, що характеризується спільністю: а) частиномовної приналежності; б) формального покажчика мотивованого та мотивуючого слів; в) словотвірним значенням [8].

Тип складного слова може бути охарактеризований за наступними параметрами, взятими у їхньому тісному взаємозв'язку: 1) кількістю компонентів, що утворюють складне слово (дво-, три- і більше компонентні); 2) характером смислових відносин (сурядний, підрядний); 3) типом зв'язку між компонентами (просто примикання або аглютинація, інтерфіксально, за допомогою службових слів); 4) характером синтаксичного зв'язку.

1) Загальноприйнятою є думка про те, що композитами є двоконцентні творення; аналіз доводить, що більшість іменників-композитів латинської мови є двоосновними, отже цей тип складних слів є *типологічно основним* для даної мови. Багатоконцентні, виключно триконцентні, композити – це переважно власні імена, на які багаті комедії Плавта (*Thesaurouchrysonicochroesides* < *Thesaurus* + *chrysos* + *Kroisos*, прізвисько надзвичайно багаті людини; *Nugipolyloquides* Пустобріх < *pugae* + *polys* + *loqui*) та різночастиномовні творення: *duodecajugum*, *i n* 'запряжка з 12 коней' < *duo* 'два' + *decem* 'десять' + *jugum* 'парна запряжка' (числ. + числ. + ім.); *terveneficus*, *i m* 'тричі отруйник' < *ter* 'тричі' + *venenum* 'отрута' + *facere* 'робити' (числ. + ім. + дієсл.); *uniusubsellium*, *i n* 'одномісна лава' < *unum* 'один' + *sub* 'при' + *sellium* 'лава' (числ. + прийм. + ім.); *sesquipes*, *pedis m* 'півтора римських фути' < *semis* 'півтора' + *que* 'і' + *pes* 'нога' (ім. + сполуч. + ім.) *etc.*

2) Латинським іменникам-композитам притаманні, як сурядний тип зв'язку (*suove-aurilia*, *ae f* 'жертвоприношення свині, вівці та барана (під час очисних обрядів)' < *sus* 'свиня' + *ovis* 'вівця' + *taurus* 'бик', так і підрядний із відношеннями залежності, розподілом ролей на означальне та означуване. В ролі означального може виступати основа: прикметника (*angiportus*, *us m* 'вузький прохід, провулок') або числівника (*bi-libra*, *ae f* 'два фунти') [6, с. 372].

3) І. В. Нетушил «складання імен» (тобто аглютинацію) в латинській мові визначає, як «внутрішній» або ж «етимологічний» процес [3, с. 35]), адже він не провокує жодних змін у фонемному складі основ на стику їхнього сполучення. Зрощення, які допускають розпад складного слова на граматично оформлені складові, наприклад, *agri cultura* < *agricultura*, *ae f* 'землеробство, сільське господарство' < *ager* 'поле' + *colere* 'обробляти', *manu missus* < *manumissio*, *onis f* 'звільнення раба' < *manus* 'рука' + *mittere* 'посилати', мали місце в усі періоди розвитку латинської мови, в спільний індоєвропейській період такі зрощення отримали флексії, створивши особливий морфологічний тип словоскладання. Універбалізовані словосполучення в процесі лексикалізації проходили етап спільних фонетичних змін, при збереженні відміни кожного зі своїх членів – *res-publica*, *ae f* 'держава, республіка', *ius-iurandum*, *iuris-iurandi n* 'клятва, присяга' (фонетична цілісність цих слів засвідчена у Прісціана (G.L. 2.180.17-18) із подальшим «завмиранням» першого члена: *ros-marinus*, *if* 'розмарин'.

Інтерфіксальний спосіб (за І. В. Нетушилом «внутрішнє» складання імен [3, с. 35]) визначається багатьма дослідниками, як найбільш продуктивний (*sol/i/fodina, ae, f* ‘соляна копальня’ < *sol* ‘сіль’ + *fodina* ‘копальня’; *leg/e/rupta, ae, m* ‘правопорушник’ < *lex* ‘закон’ + *ruptere* ‘порушувати’; *un/o/mamma, ae, f* ‘(про амазонок) одногруда’ < *unus* ‘один’ + *mamma* ‘груди’ *etc* [7]. Інколи службові слова (сполучники, прийменники) можуть виконувати функцію інтерфіксів, наприклад: *sesqui-mensis, is, m* ‘півтора місяця’ < *semis* ‘півтора’ + *que* ‘і’ + *mensis* ‘місяць’; *Opiconsiva (Opiconsiva), orum, n* ‘святкування на честь давньоіталійської богині засівів та родючості Опс (Опи)’ < *Ops* ‘Опс’ + *con* ‘з’ + *serere* ‘сіяти’.

4) Залежно від характеру синтаксичних відношень між частинами компонентів композитів в сучасній лінгвістиці розрізняють: а) атрибутивний; б) об’єктно-акційний, в) об’єктно-суб’єктний; г) об’єктно-інструментальний; д) суб’єктно-акційний типи.

а) Атрибутивну групу складає низка моделей, різноманітних за компонентним складом та семантикою: **M1 ім.¹ + || + ім.²**, (де М- модель, || – інтерфікс): *ferrifodina, ae, f* ‘залізна копальня’ < *ferrum* ‘залізо’ + *fodina* ‘копальня’; *ludimagister, tri, n* ‘шкільний вчитель’ < *ludus* ‘гра’ + *magister* ‘вчитель’; **M2 ім. + || + дієсл.:** *draconigena, ae, m/f* ‘народжений/а від дракона’ < *draco* ‘дракон’ + *gignere* ‘народжувати’; **M3 прикм. + || + ім.:** *aequilibras, atis, f* ‘рівновага’ < *aequus* ‘рівний’ + *libra* ‘римський фунт’; **M4 числ. + || + ім.:** *quadriduum, i, n* ‘чотирихденний проміжок’ < *quattuor* ‘чотири’ + *dies* ‘день’; *tri-patin(i)um, i, n* ‘трапеза з трьох блюд’ < *tres* ‘три’ + *patina* ‘миска’.

б) Об’єктно-суб’єктний характер між компонентами композитів простежується між двома іменними основами, перша з яких має об’єктний відтінок значення, а друга – значення виконавця дії: **M2 ім. + || + дієсл.:** *fratricida, ae, m* ‘братовбивця’ < *frater* ‘брат’ + *caedere* ‘вбивати’; *armiger, geri, m* ‘зброєносець’ < *arma* ‘зброя’ + *gerere* ‘нести’; *carnifex (арх. carnufex), icis, m* ‘кат’ < *caro* II ‘м’ясо’ + *facere* ‘робити’; **M4 числ. + || + ім.:** *quinquevir, i, m* ‘квінквевір, член комісії п’яти’ < *quinque* ‘п’ять’ + *vir* ‘чоловік’.

в) Композити-іменники із об’єктно-акційним характером відношень, перший компонент яких виражає значення об’єкта дії, другий – назву дії або форми (*пор. укр. машинобудування*): **M1 ім.¹ + || + ім.²:** *agricolatio (agricultio), onis, f* ‘землеробство’ < *ager* ‘поле’ + *colere* ‘обробляти’; *fructificatio, onis, f* ‘плодоносіння’ < *fructus* ‘плід’ + *facere* ‘робити’; **M2 ім. + || + дієсл.:** *gallicinium, i, n* ‘крик півня’ < *gallus* ‘півень’ + *canere* ‘співати’; **M5 прислів. + ім.:** *benefactum, i, n* ‘благодійність’ < *bene* ‘добре’ + *factum* ‘дія’; **M6 прислів. + дієсл.:** *benefactio, onis, f* ‘благодіяння’ < *bene* ‘добре’ + *facere* ‘робити’.

г) Композити з об’єктно-інструментальним значенням між компонентами представлені у моделі **M2 ім. + || + дієсл.:** *crucifixor, oris, m* ‘той, що розпинає на хресті’ < *crux* ‘хрест’ + *figere* ‘вбивати’; *auriscalpium, i, n* ‘ложечка для чистки вух’ < *auris* ‘вухо’ + *scalpere* ‘шкрябати’, де компонент I – об’єкт, а компонент II – знаряддя або інструмент, за допомогою якого відбувається дія над об’єктом (*пор. укр. лісопильня, порохотяг*).

д) У композитів із суб’єктно-акційним відношеннями компонентів семантика суб’єкта дії або стану уточнюється компонентом II, якому це значення є більш притаманним (*пор. укр. лісоруб, сонцестояння*): **M1 ім.¹ + || + ім.²,** *usufructuarius, i, m*

‘користувач’ < usus ‘використання’ + fructus ‘плід’; **M2 ім.** + || + дієсл.: *ruricola, ae m/f* ‘землероб, селянин’ < rus ‘село’ + colere ‘обробляти’; **M7 прикм.** + || + дієсл.: *sacrificatio, onis f* ‘жертвоприношення’ < sacer ‘святий’ + facere ‘робити’.

Висновки. Нами виявлено і описано 7 базових дериваційних моделей латинських іменників-комполітів, серед яких найбільше прикладів реалізації має **M2 ім.** + || + дієсл. Джерелом утворення комполітів внаслідок деривації є словосполучення із атрибутивними та об’єктними семантико-синтаксичними відношеннями. Процес комполітотворення в латинській мові є формальним перетворенням різночастиномовних одиниць в цілісну граматичному оформлену лексему. Перспективний напрямок даної проблеми має безліч аспектів, які не були предметом даного дослідження, але заслуговують на певний інтерес в межах латинського словотвору та комполітотворення.

Список літератури

1. Азарова Л. С. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції: [монографія] / Л. С. Азарова. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь: около 50 000 слов / И. Х. Дворецкий. – 4-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1996. – 843 с.
3. Нетушил И. В. Генетическое изложение фонетики и морфологии латинского языка: с крат. обзором осского и умбрийского яз.: [пособие для преподавания лат. яз. в высш. классах гимназий] / И. В. Нетушил. – Харьков: тип. К. П. Счасни, 1878. – 248 с.
4. Новодранова В. Ф. Латинские основы медицинской терминологии: именное словообразование: дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. Ф. Новодранова. – М., 1990. – 501 с.
5. Теркулов В. І. Композити російської мови в ономаціологічному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Російська мова» / В. І. Теркулов. – К., 2008. – 40 с.
6. Тронский И. М. Историческая грамматика латинского языка: [учебное пособие] / И. М. Тронский. – М.: URSS, 2011. – 319 с.
7. Bader F. La Formation des composés nominaux en latin / F. Bader. – Paris, Les Belles Lettres, 1962. – 487 p.
8. <http://www.lingvotech.com/sotermin>

Третьякова Е. В. **Деривационные модели существительных-комполітов латинского языка** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.61-64.

В статье описаны базовые деривационные модели существительных-комполітов латинского языка.

Ключевые слова: комполіт, компонент комполіта, деривационная модель, словообразовательный тип.

Tretyakova K. **Derivational models of latin noun-composites** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social comunicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.61-64.

The article describes the basic derivational models of Latin noun-composites.

Key words: composite, composite’s component, derivation model, derivation type.

Поступила до редакції 21.09.2011 р.